

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Лідер. Еліта. Суспільство

Leader. Elite. Society

УДК 324 : 007

Георгій Філіпчук

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної педагогічної академії наук України
E - mail: georg.filipchuk@gmail.com

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ І ЛІДЕРСТВО

Анотація: Розглядаються проблеми суспільної значимості формування якісних характеристик лідера у вимірі цивілізаційного й національного розвитку. Аналізуються соціально-педагогічні, політичні, етичні, культурологічні аспекти взаємовпливів середовища, особистості, освітніх систем в контексті творення явища лідерства.

Ключові слова: лідер, ноетика, національна культура, освіта, виховання нації, діалог культур, людський капітал, сталий розвиток, стратегія національно-патріотичного виховання, соціальний авторитет педагога.

Georgy Filipchuk

Professor (Pedagogy), active member of the National Pedagogical Academy of Sciences of Ukraine
E-mail: georg.filipchuk@gmail.com

SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT AND LEADERSHIP

Abstract: The problems of social significance of the leaders' qualitative formation characteristics in the framework of civilization and national development are considered. The social and pedagogical, political, ethical, cultural aspects of interactions of the environment, personality and educational systems in the context of leadership phenomenon creation are analyzed.

Key words: leader, ethics, national culture, education, education of the nation, dialogue of cultures, human capital, sustainable development, strategy of national and patriotic education, social authority of the teacher.

Постановка проблеми. Образ, сутність, якість лідера і лідерства знаходяться у безперервному стані змінюваності залежно від історичних та соціальних умов, об'єктивних запитів середовища, суспільних закономірностей, мотивацій. Світ завжди характеризувався необхідністю народжувати і виховувати провідників, правителів, просвітників, будителів людського духу. Ці тенденції розвивалися скрізь і всюди, навіть там, де соціокультурні і політичні середовища були найменш сприятливі для появи лідера. Але сам факт потреби і наявності в мікро- і макросоціумах морального, соці-

© Георгій Філіпчук, 2017

льного, духовного, інтелектуального, політичного авторитету засвідчував вічний процес формування таких особистостей з відповідними якісними ознаками. Вони зазнавали перманентної трансформації, оскільки дух часу, своєрідність епох, держав, народів, цивілізацій визначали причинно-наслідкові стани, критерії, оцінки, норми цього універсального архетипу людини. У суспільному житті постійно виникає потреба в лідерстві та лідерах, у ставленні до яких далеко не завжди формується однозначне сприйняття, навіть в межах свідомості одного народу чи громади. Герої, лідери, творці, захисники народних мас і націй часто можуть знаходитися на діаметрально протилежних полюсах оцінок їхньої ролі, морально-політичної, духовної, культурної, цивілізаційної значущості. Кожен народ, нація, держава формує в національній пам'яті, сучасній реальності, перспективі власного буття «свого» лідера, кумира, який водночас може бути для «іншого» антиподом у власній ніші світобачення. Тлумачення їхніх вчинків, подій, місій здійснюються по-своєму, формуючи світоглядні розбіжності, стаючи не лише предметом для дискусій і суперечок, але й часто підставою для політичних, ідеологічних, міждержавних протистоянь.

Очевидно, проходять століття, а консерватизм й усталеність оцінок щодо симпатій, ціннісних орієнтирів продовжують зберігатися, розглядаючи по-різному індикатори лідерства в контексті національних, державно-політичних, духовних, культурних вимірів та власних інтересів. Закономірно, історична еволюція буття вкарбувала в природні лекала життєдіяльності нації і держави «свої» цінності, ідеали, світовідчуття, надії, самостверджуючі канони існування.

Людство, розділене на національні квартали, у своєму розмаїтті самостійно творить і пише власну історію, вшановує своїх кумирів і провідарів. Воно наділене правом і даром на самобутність і своєрідність світобачення, а ще – етичною відповідальністю й моральним зобов'язанням, пам'ятаючи й відчуваючи дух сивої давнини предків. Священне правило для всіх – не віддавати ні за яких обставин цю національну працю світосприйнятності «іншим»: колонізаторам, завойовникам, колаборантам. Історія має писатися, а лідери й герої мають формуватися і виховуватися передусім душею власного Народу. Не всі нації, народи, етноси спроможні на одностайність спільного ціннісного бачення своїх лідерів. Часто єдиний національно-державний організм, ділений-переділений різнобічними оцінками ідеалів минулого, теперішнього і майбутнього, перебуває в стані суперечок і гострих дискусій. Буває, коли у взаєминах з іншими народами (агресивними й миролюбними, дружніми й ворожими, толерантними й нетерпимими) національні лідери в потрактуванні «іншого» трансформуються в антигероїв, змінюючи на осуд й образу гордість нації, її талант тощо.

Таким видається нинішній світ, так характеризується сучасна цивілізаційна культура у сфері міжнародних, міждержавних, міжнаціональних відносин. Ймовірно, що національну історію завжди прагнутимуть «переписувати», оцінюючи її по-своєму. Але вона і надалі залишатиметься сутнісною даниною конкретного народу, його об'єктивною реальністю. Цей доконаний факт потребує уваги, поваги, пошанування. Люди, етноси, народи здатні жити і бути «разом» на планеті, в конкретній цивілізації в один і той же історичний період, але вони неспроможні написати спільну (а не спільно!) історію двох або декількох народів та держав, долаючи межі національних інтересів, кордонів і світоглядів. У кожного – своя історія, а отже й власні прочитання національного поступу, героїки і героїв. Те, що значуще в моральному, ідейному, історичному сенсі для одних націй, часто не є таким для інших. Такою є реальність. Ця двозначність критеріальних порядків притаманна для всіх аспектів політичного, національно-культурного, ідеологічного, творчого, економічного життя нашої минувшини і майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Справді, написана національна історія, історична пам'ять, культура, традиція і віра, стаючи конвертованими передусім для «себе», вибудовуючи протягом епох і віків образ національних святощів, очільників духу, мусять служити найвищим сенсам – вони зобов'язані зміцнювати єдність нації і силу держави. Адже в часи внутрішніх смут «інші» спільноти достатньо прискіпливо і ревниво виокремлюють дискурси національної пам'яті межових народів. Особливо уважно читається життєпис визначних постатей (лідерів), який інколи стає емоційно забарвленим, позбавленим правдивості. У контексті різних поглядів на світ, ціннісних ставлень і діяльності національних особистостей формується в значній мірі політичний і громадянський клімат, гуманітарний, міждержавний характер взаємовідносин. Напевно, в освіченій Європі, як і в інших частинах світу, не знайдеться жодного регіону, країни, стосунки яких були б побудовані узгоджено і гармонійно. Ніхто не є гарантом істини, оскільки не може знати, де розпочинається і завершується до неї правдивий шлях. Інколи ідеї, власні ідеали й герої, історичні рудименти, гіпертрофовані вартості заважають діалогу людей, культур, держав. У той час, коли в Україні, наприклад, на найвищих верховинах честі і гідності майорять імена багатьох лідерів української нації, з боку окремих держав і народів продовжують зберігатися й утверджуватися негативні стереотипи у ставленні до них. Причини існування такої позиції знаходяться в близькій і далекій історичній ретроспективі, яка зберігає інерцію експансіоністських зацікавлень й устремлінь частини політичних сил тих країн, які впродовж майже всього ХХ-го століття намагались колонізувати Україну й українців. Розділений і окупований п'ятьма державами народ, утративши незалежність, державність, суверенність, мав би розчинитися в європейсько-євразійському тілі. Уважалося, що Україна втратила шанс стати повноцінним суб'єктом світової політики, а отже, була й позбавлена права народжувати, виховувати, пишатися своїми лідерами, які гартували дух українства у боротьбі за волю і державу. Весь цвіт українських «передніх рядів», які виборювали природне й суверенне право народу на власну свободу, є для нас на всі часи великими лідерами Нації. Водночас для ворогів-україноненависників вони були і є «анафемними» постатями. Ймовірно, ця глибинна історична, політична, світоглядна суперечність супроводжуватиме існування народів і держав протягом всього ХХІ століття. Коли на межі життя і смерті українство заради свого національного збереження гуртувалося навколо своїх духовних і політичних Лідерів (князь Святослав, П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Мазепа, Т. Шевченко, І. Франко, А. Шептицький, М. Грушевський, І. Огієнко, С. Петлюра, Є. Коновалець, А. Волошин, С. Бандера, Р. Шухевич, В. Чорновіл тощо), основними категоріями, що визначили їхнє місце в історії Держави, були: патріотичний чин і визнаність їх Народом. В. Сосюра в поемі «Мазепа» писав: «Народ - мій Бог, йому я вірю, / А не історикам отим.. / За суверенність України / Боровся він і в цім був прав» [6, с. 92-93].

У найбільш жорстокому, людиноббивчому ХХ-му столітті світові правителі прийшли до думки, що Людина, Народ, захищаючи свою гідність, свободу, наділяються істинним правом на рідній землі на протистояння (збройне і культурне) відповідно до Гаазької (1907) і Женевської (1929) конвенцій. Тому для України надважливим завданням сьогоdnішнього дня є формування виховних державно-націєтворчих ідеалів для сучасних і майбутніх національних лідерів, оберігаючи історичну правду, національну гідність та цивілізовані добросусідські взаємини, мир і взаємоповагу. Очевидно, краще обмінюватися ідеями, аніж ракетами, шануючи право «кожного» на те, з якими національними героями і лідерами йому «йти у світ широкий».

Світ змінився. Він безперервно декларує цінності про права Людини, демократії, толерантності, хоча в реальності стає дедалі жорстокішим. Створені механізми балансів і протидій на рівні міжнародних інституцій для ефективного додання криз і конфліктів не справляються з покладеними на них функціями. Аргумент сили домінує над силою аргументу. У глобальному середовищі місця «під сонцем» для слабких не залишається. Народи і держави, що наділені кволим національно-оберігаючим імунітетом, здатні лише бути розчиненими серед «інших» або підкореними й асимільованими. Сила кожного великого і малого народу міститься в енергії його духу, культурі, свідомості, самоідентичності, лідерах і правителях. *Національна пам'ять (історія), національна культура, мова, віра (церква)* попри всі катаклізми і трагедії, соціальні, політичні й економічні негаразди, залишаються стрижневими базовими основами, які утримують існування й поступ Народу на шляхах цивілізаційного буття. Той народ, який у силу своєї несвідомості чи «модерності» наважився знехтувати, проігнорувати цими вічними вартостями, підмінює їх технологічністю всесвітності, втрачає шанс на життя, розкладається, розпорошується, йдучи з історичної сцени. Згадаймо, весь період існування українців був дорогою їхньої боротьби за збереження власної самобутності. У горнилі визвольних змагань формувалася героїка часу, народжувалися, возвеличуючи Народ, лідери нації. Саме такі жертвні й одержимі української самобутністю герої найгостріше відчували силу й спраглисть народного Духу. Таких маси обирали своїми провідниками. Скріплений невтомною працею і боротьбою союз був вічним і щирим у пошанівку національного «Я», вибудовуючи пантеон справжніх, а не визначених зайдами, українських героїв. Імена національних велетів навечно вкарбовані в історію національної пам'яті як найдорожчий скарб. Ними пишаються, їхніми помислами і діяннями скріплюються політика, національні системи освіти і виховання, їхня життєдіяльність лягає в основу творення ідеалів для майбутніх поколінь. Правда, найбільшою проблемою і досі залишається внутрішнє різночитання національної історії, героїки, цінностей. Очевидно, тривалий період бездержавності народу сформував психологію поневолення, унеможливив єдність світоглядності буття в гармонії й суголосності з тими, хто через віки і роки зберіг своє природне право називатися Лідером нації. Тотальний, багатовіковий антиукраїнський наступ переслідував єдину стратегічну мету щодо нівелювання народу як такого. Незалежно з якої частини світу проводилася експансія, яка держава (чи водночас кілька) здійснювала агресію, зайдам властива була одна спільна риса – нетерпимість, ворожість до національного «Я» українства. Саме тому історична правда, мова, культура ставали головними мішенями українофобських тоталітарних систем, ідеологій і практик. Терниста дорога еволюції людства засвідчує, втративши все – територію, ресурси, землю, атрибути влади, військо і, навіть державність, народ здатен повернути втрачене. Така ситуація може реалізуватися завдяки *народ збереження народом власної Душі*, духовної суверенності свого «Я». Можна стверджувати, що бездуховним, напівпритомним, напівживим він постає в середовищі світової спільноти тоді, коли губиться його суб'єктність, коли він не бере участі в діалозі культур. Світ, як правило, забуває про існування такого народу, оскільки національно «безкультурний», вегетуючи як реципієнт, він намагається увійти до загальнолюдської сім'ї без власного національного доробку, і тим самим перестає бути цікавим для людства. А якщо хто і зберігає інтерес до таких суспільних груп, які втратили суттєві характеристики нації, народу, то лише для того, щоби використовувати їх в «якості» перегнутою для зростання сильніших, амбітніших й експансивніших національних утворень. Ті народи, які недостатньо глибоко усвідомлюють небезпечність подібних загроз, значущість цих універсальних вартостей для виховання, не наділені необхідним ресурсом бажань, волі, мотивації в обстоюванні своєї життєствердності, перестануть бути здатними народжувати великих лідерів, утра-

чаючи спроможність для подальшого існування. Ці загрози стосуються всіх сфер існування етносів і народів. Прогнози, озвучені на міжнародній мовній конференції в Сіетлі (США), окреслили і трагедійність наслідків збіднення мовно-культурного розмаїття. Адже до середини XXI століття очікується зникнення з культурної мапи світу більше 3 тисяч мов, що є тототжним зникненню такої ж кількості національних етнокультур, народів, етносів, племен. Хоча нині офіційно ніким не пропагується теорія і практика «плавильного казана», яка активно впроваджувалася з початку XX-го століття, проте уніфікаційні процеси в умовах глобалізму діють достатньо агресивно. Чи доцільно впроваджувати нівеляційний підхід, свідомо йдучи на збіднення культурного розмаїття, коли сотні народів, ставши «червонокнижними», зникають? Чи багатшою стане Земля, Людство, коли катастрофічно швидко біднітиме як культурне розмаїття, так і біорозмаїття, назавжди зникатимуть унікальні культури, тисячі видів фауни і флори? Завдяки антропоцену (впливу людської діяльності) природна норма вимирання за короткий час збільшилася на 10 порядків. Деградація культурного розмаїття і біорозмаїття пов'язана передусім з Людиною, етика якої за період всіх епох і цивілізацій значно відстала від рівня досягнень матеріальної культури. Гуманна етика «відповідальності за все живе» не узгоджується з фетишем матеріальних інтересів та стимулів. Проте саме цей загальнолюдський принцип в сучасних умовах і на далеку перспективу формуватиме не лише провідні напрями гуманітарної політики, але й гуманізуватиме всю життєдіяльність суспільства. Цей аспект народжуватиме запити на появу нових громадянських і державних Лідерів. Він об'єктивно є затребуваним відповідно до принципів *сталого розвитку світу*, оскільки політика, культура, економіка, світогляд репрезентують себе не стільки явищем данини моді, скільки нагальною необхідністю для «універсуму» боротися одночасно і за прогрес, і за виживання. Таким чином, об'єктивний світ породжуватиме відповідно до стихійних й усвідомлених стратегій своєрідні соціокультурні середовища, які відображатимуть до певної міри виклики і загрози, напрямки розвитку й інноваційні прориви, *універсальність і націокультурність* у світобаченні Людства. Нові середовища в новій геологічній епосі розвитку людства зумовлять появу і нових облич, знакових особистостей, новітніх критеріїв й індикаторів, якими вирізнятимуть і нових Лідерів. Людство вимушене знову і знову наворачтати на шлях ноосферної політики «розумної достатності» за В. Вернадським. Ймовірно, будуть активно формуватися інноваційні політичні і громадські сегменти, які виховуватимуть нетривіальних лідерів, висуватимуть оригінальні, адекватні цивілізаційним викликам ідеї. Адже порядок дня окреслюватиме глобальна проблема, пов'язана не з усталеним завданням нарощування світової економіки, а з руйнуючою роллю сучасного Людства в системі цивілізаційних трансформацій. *Нооетична парадигма розвитку* стає найбільш затребуваною у XXI столітті. «Етика життя» – ціннісний вимір, який творитиме гуманістичні пріоритети в усіх життєдіяльнісних сферах: науці, освіті, економіці, політиці, мистецтві, екології, соціальній галузі, інформаційній сфері. Час, масштабні катаклізми, глобальні і національні виклики зумовлюють розгляд нооцентричної світоглядної домінанти в площині академічних, геополітичних, соціоекономічних, гуманітарних оцінок і рішень.

Нооетика проникатиме у найвіддаленіші закутки людської діяльності, яка стосується суто технократичних, технологічних чи інформаційних операцій. Принцип єдності і гармонії економічних, соціокультурних, екологічних складників, визнаний самітом світу (Ріо – 2012) як визначальний планетарний пріоритет цивілізаційного розвитку, потребує всезагального визнання і активного впровадження відповідно до цілей сталості світу. Досвід найрозвинутіших економік підтверджує аксіоматичне правило – розглядати економічну сферу лише в контексті соціальних, соціокультурних факторів.

Формування соціоекономічного типу суспільства вимагає такого ж адекватного типу світоглядного, який, у свою чергу, стимулюватиме якісні трансформації в соціально-економічній галузі. Саме культура Людини, якість людського капіталу здатні позитивно видозмінювати Світ відповідно до нооетичних поведінкових норм.

Проте лише загальних підходів і рекомендацій щодо практичного впровадження цієї парадигми, базових цінностей сталого розвитку в навчальні плани і програми освіти всіх рівнів, гармонізації національного законодавчого поля відповідно до положень світових самітів сталого розвитку та рішень ООН недостатньо для розуміння ноосферних проблем. Важливо виробляти та удосконалювати систему загальних критеріїв для таких перетворень. Отже, якщо домінантою теорії ноогенезу є пріоритетність ролі Людини в глобальних процесах, тоді світовий трансформаційний процес в усіх його сегментах зобов'язаний «олюднюватися». Етичні, духовні, світоглядні, психоментальні цінності як нематеріальні складники мають знаходити своє належне місце у вихованні нації, бути присутніми в усіх функціях (господарсько-економічних, творчих, політичних, науково-технічних) життєдіяльності країн, народів, міжнародних корпорацій. Етичний світогляд, передбачаючи відповідальність Людини за свій чин перед наступними поколіннями, має лягти в основу норм суспільної поведінки. Моральна оцінка вчиненого людиною в найрізноманітніших сферах діяльності і є тим визначальним критерієм, універсальним індикатором, яким необхідно послуговуватися у XXI столітті.

Реальність розмаїття суспільних проявів переконує в надзвичайних складнощах досягнення цієї мети, адже світ не переставє нарощувати мілітарний, агресивний потенціал, огортаючи людські душі ненавистю і нетерпимістю у ставленні до «іншого», демонструючи як данину часу несправедливість, черствість, збайдужілість до голодного і холодного, малого і старого, хворого і немічного. Справді, про рівень нооетичної культури Людства промовисто нагадують окремі глобальні явища і факти зростання кількості голодних, неписьменних, хворих людей. Третина населення планети щоденно відчуває гостру нестачу питної води. Статок і влада як головне джерело збагачення, економічне «зростання» будь-якою ціною стали домінувати в світовій політиці, економіці, сфері природокористування, а найгірше, такі «цінності» сучасної цивілізації викинули на узбіччя етику і людську мораль.

Проте, проігнорувавши етичний потенціал, не можна нарощувати людський капітал, який у світі розвинутих демократій є найголовнішим національним багатством. Чи здатне людство забезпечувати цивілізаційний прогрес, якщо провадитиме (нехай і досконалу) інноваційно-технологічну, проте бездуховну, антиетичну політику? Очевидно, ні. Відчутно, що Людина заплуталася в тенетах технократичного «прогресу». Тому нагально необхідно змінити, суттєво відкоригувати вектори подальшого суспільного і особистісного та саморозвитку. Без *етичного самоудосконалення* унеможливлюються ноосферні процеси. Суперечності глобального характеру, які реально проявляються на даний час, полягають в тому, що надвисока затребуваність нооетичних трансформацій не супроводжується системними змінами щодо етизації суспільної свідомості. Тому логічним було твердження В. Вернадського (понад 70 років тому), що Людство лише розпочало свій поступ на шляху до нооеферної політики, ключовою фігурою якої є Людина. Це дуже складний і тривалий процес, адже наскільки є реальними різючі прогресивні зміни (у загальному контексті) в матеріальній, науковій, технічній, господарській сферах, настільки мало позитивних еволюційних змін відбулося в морально-етичному, духовному образі та людській свідомості.

Сформована величезна різниця, *масштабна суперечність* між рівнем технологічно-інформаційного прогресу і морально-етичним станом людського ества. Ця провідна тенденція розвитку завжди супроводжувала еволюцію історичного процесу. Проте, ко-

ли вона доходила до критичної точки, демонструючи крайню полярність у досягненнях матеріального і нематеріального (морального), тоді наступали цивілізаційні кризи, суспільні катаклізми і катастрофи. Водночас людська діяльність характеризувалася також безперервною творчою працею над удосконаленням етики життя. Тому, вибудовуючи архітектуру сучасного і майбутнього *нооетичного ренесансу*, слід збагачувати свої ідеї, ідеали також цінностями «сивої давнини». Бо інтелектом і благородством почуттів, вірою і традицією наших предків і попередників закладалися вартісні підвалини «мертвих, живих і ненарождених». Важко здійснювати сходження на омріяні вершини, коли втрачена мапа потаємних стежин, якими ходили і піднімалися наші батьки, діди і прадіди. Перед Людством постає як суперечність нова проблема. Воно, як і його лідери мусять адекватно усвідомити значимість *минулого для майбутнього*. Що, як, для чого пізнавати минуле в сучасному постінформаційному суспільстві, яке щодня народжує понад 175 томів фундаментальних знань і творчих доробків, а в персональному гатжеті міститься бібліотека принаймні в 600 тисяч книг. Це актуальне запитання стосується всіх «нас».

Фахівці обрахували, що сучасні земляни (майже 7,5 млрд) складають лише 14% від усіх тих, хто в різні часи проживав на планеті. Цінності, створені у свій час понад 50 мільярдною спільнотою наших пращурів мають право на пізнання і життя. І коли загальнонаціональні, державні, політичні лідери не проявляють до історичної пам'яті, спадщини матеріальної і духовної культури ні інтересу, ні розуміння, не здатні засвоювати, опановувати дух «сивої давнини» свого Народу, то знаймо, що ці «лідери» самопризначені, вони не від Бога. В Україні надзвичайно високою є затребуваність *суспільних лідерів*. Далеко не всяке «нове обличчя» може претендувати на будь-яке лідерство, адже передусім необхідно володіти новими ідеями, чеснотами, які вічно були притаманними кращим лідерам. Доконаним фактом відсутності системи виховання національних лідерів різного ґатунку є соціокультурне і політичне середовище, яке є найбільш впливовим вихователем.

Аксіомою є те, що вкрай потрібні лідери, особистості, які здатні чинити вплив на інших людей, громаду, суспільство. Особистий авторитет, як дуже конкретне соціально-психологічне явище, у значній мірі достатньо впливово діє на поведінкові норми «інших», їхні емоції, ставлення, світоглядні цінності. Помисли, переконання, почуттєві реакції, ідеї, слово, волюві зусилля, чин і особистий приклад – все це, а також інші емоційно-дійові характеристики є ресурсним капіталом, механізмами, з допомогою яких лідер спроможний консолідувати людей заради досягнення певних цілей, реалізації відповідних завдань. Мета, яку по-різному можна оцінювати щодо інтересів, мотивацій, наслідків у часі і просторі, є невід'ємним складником для функціонування соціального феномену лідерства. Проте окрім конкретних цілей (особистих, корпоративних, суспільних, національних, державних тощо) лідер мусить опиратися на підтримку бодай окремих людей, людських спільнот і систем. Він народжується, формується, набирає суспільної ваги лише в соціальному середовищі, серед людей, які потребують від лідера, відповідно до власних очікувань, переживань, поглядів на життя, певних емоційно-діяльнісних, ціннісних якостей. При цьому слід визнати, що *середовище і лідер* (навіть якщо він характеризується авторитарністю) завжди перебувають у стані взаємовпливів. І хоча роль лідера у цих взаєминах часто буває домінуючою, проте середовище людей, в якому здійснюється лідерство, у тій чи іншій мірі чинить на нього «свій» тиск, висуваючи своєрідні вимоги, побажання, інтереси. Незалежно від сфер життєдіяльності і специфіки роду занять, якості компонентів лідерства (емоційного, ділового, інформаційного), своєрідностей концептуальних характеристик (системна, авторитарна, харизматична), типу лідерства (від організатора, творця і до борця), конструктив-

ності і деструктивності, соціально-психологічний процес творення лідерства є традиційним суспільним явищем. Очевидно, кожна історична епоха, цивілізація, традиція буття народу й інтереси людини, громади, держави формують запити на певні когнітивні, емоційно-вольові, діяльнісні, світоглядні, морально-етичні, духовні, фізичні якості лідера. Проте важливим є передусім те, що лідер з його різними та суперечливими характеристиками є тією особистістю, що здатна суттєво впливати на суспільні процеси, долю людей, цивілізаційний поступ у близькій і далекій перспективі. Логічним є твердження, що *питання лідерства* завжди хвилювало людство з найдавніших часів. Усе інше – інтереси й мотивації людей, характер формування (стихийний, спонтанний, організований), способи й засоби, функції, мета і завдання, формальні й неформальні системи, критерії й соціально-психологічні архетипи, політичні й ідеологічні замовлення, етичні особливості становлення лідера містять у собі специфіку своєрідностей. Незалежно від того, які понятійні образи вкладатимуться в сутність поняття «лідерство», мусимо визнати його об'єктивну даність, що це є суспільно-історично сформований людський попит для організації соціальної діяльності. Причому лідерство притаманне не лише людському виду. Вся жива природа, фауна і флора, виживає, зростає, удосконалюється завдяки впливу унікального феномену лідерства. Генеза його творення у кожній *екоантропоцентричній ніші* наділена специфічними особливостями. Час, епоха, характер цивілізації, суспільна потреба, ступінь соціалізаційного розвитку, державні, національні й культурні традиції та інтереси, психологічні й політичні компоненти реальності, спосіб життєдіяльності націй і народів корегують становлення й критерії, потреби, змістову спрямованість лідера. Кожен із зазначених чинників може мати переважаючий вплив при формуванні лідерства. Тому стрижневі *принципи сталого розвитку* в соціально-економічно-екологічному вимірі ХХІ століття визначатимуть у значній мірі пріоритети психологічних, педагогічних, соціальних, політичних, гуманітарних завдань сучасного світу щодо формування філософії лідерства.

З точки зору глобалізації реальних викликів, загроз і стратегічних завдань, що стоять перед людською спільнотою Землі, ця проблема особливо актуалізується. В ХХІ столітті почалася нова геологічна епоха – *антропоцен*, що означає домінуючу залежність як екосистеми так і антропосистеми від людського фактору, коли культура, помисли, дії, ціннісне ставлення й ідеали Людини визначатимуть долю цивілізації, планети. Підтвердженням цієї взаємозалежності є нещодавно оприлюднений результат учених Австрійського університету, який засвідчив, що людська діяльність впливає на зміни клімату в 170 разів більше, аніж природний фактор.

Такий стан сьогодення означає, що людина вийшла за «червону» лінію своєї етичної межі, заплутавшись у тенетах власного прогресу. У свій час Г. Гегель застерігав людину не переходити природні межі, бо природа буде жорстоко карати, відучуючи її від свавілля. Понад сто років тому М. Грушевський, подорожуючи Карпатами, написав маловідомий досі твір «На горах» (1912), в якому передав, переживаючи болі рідної природи, трагедію виродження і замирання життя «під рабівничою і жадібною рукою чоловіка – цього ненаситного, погубельного племені, котрого черево – могила для всього живущого: для рослини, і звіра, і риби, і птаха... Всі вони мають певні границі для свого насичення, для свого уживання, – лише цей ненаситний рід не мав їх ніколи...» [1, с. 178]. Які зміни відбулися з тих часів, наскільки етика відповідальності за «все живе», принципи «розумної достатності» і «незначності бажань», закладених у філософії життя А. Швейцера, В. Вернадського, Г. Сковороди, знайшли належне місце в сучасній цивілізованій парадигмі? Можна лише ствердно зазначити, даючи відповідь на риторичні запитання, матеріальна культура і фетиш наживи, значно випереджують морально-етичний стан людства. Світові лідери держав і націй, наукова еліта і «передні»

ряди громадянського суспільства, духовні поводири й соціальні авторитети не спромоглися, не зуміли спільними зусиллями (*Viribus unitis*) й окремішньо успішно зреалізувати парадигму ХХІ століття – «*майбутнє, якого ми хочемо*», задекларовану на світовому саміті в Ріо-де-Жанейро (2012), затверджену Генеральною Асамблеєю ООН [4]. Діяльність, еволюція людства та його лідерів доволі часто характеризувалися антигуманністю і бездуховністю. Людство у ХХ-му столітті, яке досягло неймовірних цивілізаційних успіхів, було «нагороджено» двома кровопролитними світовими війнами. Світовим лідерам не вдалося гуманізувати суспільну модель «людина-людина», як і «людина-природа». Нині витрати на військові потреби складають біля 15 трлн доларів щорічно, хоча кожен третій житель відчуває дефіцит води, 2,2 млрд – голодують, 1 млрд – безграмотні (250 млн дітей!). Якщо до 1960-го року тільки у 5 % птахів шлунки були забиті пластиком, то до 2050-го їх стане вже 99 %. Ці окремі факти промовисто доводять про аморальні виразки сучасної глобальної і регіональної (національної) політики, деформовану цивілізаційність, неетичну поведінку лідерів та хиби лідерства. Таке ствердження важко заперечується, адже численні факти засвідчують про нечувані речі цинізму, збайдужілості до проблем суспільного добробуту і людини. Оприлюднена в листопаді 2017 року інформація про 32 трлн євро, захованих олігархами, правителями держав і багатіями в офшорних зонах для уникнення оподаткування в своїх країнах, показує наскільки масштабною є поляризація між людьми, який величезний дефіцит совісті правлячих фінансово-політичних «еліт», що приводить до руйнування суспільної злагоди і гармонії, деформуючи засадничі принципи сталого розвитку світу. Здавалося б опанування людством величезної суми знань, освоєння галактик, створення штучного інтелекту дозволяє йому піднятися на більш високий рівень цивілізаційних поведінкових норм. Проте мусимо, на жаль, констатувати, що розум, технології пізнання Світу значно випереджують еволюцію етики, моралі, совісті, «олюднення» Особистості. Ті ж вади, що раніше були властиві вождям, правителям, провідникам, головам держав і народів, зберігають свій усталений консерватизм і понині. Найбільш яскраво ці негативи помітні на вищих щаблях влади, політики, національної олігархії, де загальнолюдські цінності, як правило, підмінені «культурою» грошей і влади. Вони практично з найдавніших часів не перестають правити державами, людьми, їхніми душами, визначаючи сутність законів, суспільних правил, державних устроїв. Платон у своєму знаменитому трактаті «Держава» так описує явище, що опинилося над цінностями доброчесності: «Вимірюючи все грішми вони (правителі й володарі – авт.) запроваджують закон, що є основою й нормою олігархічного устрою, закон про встановлення майнового цензу ... Ті, у кого немає визначеного майнового цензу, до влади не допускаються. Такий державний устрій здійснюється або насильно, зі зброєю в руках, або за допомогою залякування згори» [3, с. 230].

Для України, її народу дуже важливим (для сучасного і майбутнього) є усвідомлення не тільки необхідності зрощення пасіонарної лідерської верстви на всіх рівнях, у всіх сферах життєдіяльності, але й розуміння сутнісних критеріїв, за якими слід оцінювати таких особистостей. І чим ширший і більший суспільний ареал охоплює своїм впливом лідер, тим прискіпливішим, вимогливішим має бути до нього ставлення. У зрілому громадянському суспільстві, в країнах з розвинутими демократичними традиціями ставлення до лідера містить значно вищі норми оцінювання, причому морально-етичні якості є домінантою в ієрархії цінностей. Д. Локк у «Думках про виховання...» зазначав, що головним виховним засобом є *приклад і середовище*. 9 з 10 людей робляться такими, які вони є, завдяки вихованню [2, с. 412].

Отже, соціокультурне, виховне, політичне, духовне середовище творить образ і

характер особистості, наділяє лідерів і правителів своєрідними рисами, поведінкою, світоглядністю залежно (у значній мірі) від «здоров'я» суспільного устрою. Цьому впливу піддаються як всі верстви населення, так і вся ієрархічна драбина бюрократії, в середовищі якої формуються, знаходяться і діють «лідери» громад, професійних і громадських інституцій, політичних і державних організацій. Справді, найбільший вплив на виховання має «суспільство і поведінка тих людей, які за ними доглядають» [2, с. 458].

Культура середовища, форми і зміст державного устрою часто визначають сутнісну характеристику лідера (правителя) найвищого рівня. *Який народ, таким є і його «провідна» верства.* Платон у «Державі» так моделював творення державного ієрарха у конкретних соціальних середовищах: «коли люди на своїй батьківщині скоюють багато зла, хоч і дріб'язкового: крадуть, підкопуються під стіни, відрізають гаманці, роздягають перехожих, зазіхають на пожертви в храмах, продають людей, висувають фальшиві звинувачення... Коли в державі набереться багато таких людей, та ще тих, хто намагаються їх наслідувати, відчують, що їх багато, тоді з їхнього середовища з'являється тиран... Такий віддасть в рабство свою стару вітчизну-матір. Упродовж цілого життя він по-справжньому ні з ким ніколи не дружить – завжди або панує над іншими, або перед кимось плазує, свобода і справжня дружба для тиранічної натури зостаються незвіданими» [3, с. 256-257].

Опис Платоном тодішньої ситуації розкриває цілу гаму суспільних обставин, явищ, умов, людських характеристик і якостей, які формуючи конкретну атмосферу соціуму, безпосередньо впливають на тип, сутність, етичне начало державного лідера. Правда, система взаємозалежностей не підпорядковується лінійному порядку, адже часто в історії зустрічаються факти, коли в антисоціальному, бездуховному, аморальному середовищі народжуються лідери, що є абсолютними антиподами реальностей, виступаючи як провідники. Протест проти аморальності породжує моральність чинників і діяльності. Проте теза і антитеза формування лідера, характеристика філософії його життєдіяльності лише підкреслює універсальність і всезагальність впливу суспільного стану на Людину.

Висновки та перспективи. Перекладаючи дію принципу взаємозалежностей в умовах народження і виховання лідера на мову сучасних українських реальностей, варто виокремити ряд аспектів цього процесу. Насамперед, слід привернути увагу громадянського суспільства, держави до пріоритетності завдання стратегічного характеру – *виховання Нації*, без чого унеможливиться її поступ, модернізація, конкурентоспроможність, формування на всіх рівнях, включно загальнонаціональному, ефективної системи лідерства. Серед безлічі різноманітних чинників, що впливають на даний процес, особливо варто окреслити *освітній аспект* проблеми. Треба визначити міру сприятливості і здоров'я середовища для виховання лідерських якостей у молоді, формування відповідних компетенцій освітньої галузі усіх рівнів.

Місія Освіти – «оздоровлювати» суспільне довкілля, «олюднювати» Людину. Для цього необхідно безперервно удосконалювати освітню галузь, роблячи її конкурентною, а отже, *доботною, гуманною, інтелектуальною, національною*. Головною метою національної освіти має стати зростання якості *людського капіталу* для забезпечення інноваційного, високотехнологічного, громадянського розвитку України, її конкурентоспроможності та безпеки, самореалізації Особистості. Зважаючи на те, що освіта в рейтингу світових пріоритетів відповідно цілей розвитку ООН знаходиться на 4 місці, враховуючи національні інтереси, необхідно визнати її найголовнішим складником у реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», зарахувавши її та науку до *«вектору розвитку»* та до десятки першочергових цілей модернізації. Успіх у значній мірі залежатиме передусім від політичної, етичної, соціальної *відповідальності держави*,

бізнесу, неурядових інституцій, їхньої фінансової кооперації і партнерства щодо підтримки освіти, науки, підготовки й перепідготовки висококваліфікованих фахівців. В Україні, де рівень роздержавлення сягнув 90 відсотків, ці галузі потребують нині особливої підтримки, як з боку держави, так і приватного капіталу. Гарвардський університет, наприклад, отримує величезні фінансові пожертви від великих фінансово-промислових компаній світу, і їх розміри сягнули понад 26 млрд доларів. У той же час допомога освіті, яка надається українським бізнесом, у загальному балансі складає біля 1%.

Лідерство країни, нації, суспільних індивідуумів передусім залежить від якісної освіти. Вона є найбільш значущим суспільним благом, основним правом людини і має відповідати 3-м основним принципам: 1) *якісне викладання* (високоякісна педагогічна освіта, кваліфіковані фахівці, безперервне удосконалення професійних компетентностей, належні зарплата і умови праці педагогів); 2) *якісні інструменти* (добротні змістовно й дидактично навчальні плани, програми, підручники, сучасні навчальні матеріали та ресурси, інформаційно-комп'ютерні технології); 3) *якісне соціосередовище* (здоров'язберігаючі, безпечні, комфортні, культуровідповідні умови, які забезпечують якість навчання, виховання). Національна освіта має стати не лише добротною, інтелектуальною, але й громадянською, патріотичною, а отже, націє-державотворчою. При цьому в умовах складної політичної, соціально-економічної ситуації в країні важливо не допустити науково-технічної контрреволюції, наступу політичного олігархату на освіту, а також перестати науку і освіту використовувати для кон'юктурної політики, ідеологічного обслуговування. Слід виходити з того, що вони потрібні передусім народу, без яких будь-яка держава стає напівколоніальною. Дуже складно виховувати націю, формувати майбутніх лідерів громадянського суспільства, коли найвищий «передній» ряд проводить політику нівелювання усталених цінностей, забуваючи (чи не знаючи), що після «хліба найважливішою є школа». На сьогодні Україна продовжує посідати останнє місце в Європі за кількістю друкованих книг на душу населення (0,3-0,5 книги. Середньоевропейський показник - 10-12). Наразі мусимо визнати, що саме через книгу, ЗМІ, правдиву історію, національну культуру і мистецтво можна удосконалити гуманітарну політику держави, національну безпеку. Культура, освіта, наука, система національного виховання, формуючи громадянина і патріота, інтелектуальну і духовну особистість, мають ефективно протидіяти згубній зовнішній гуманітарній, ідеологічній, інформаційній інтервенції, впливу чужих нашому народу «цінностей».

В Україні надзвичайно суттєвою потребою є усвідомлення суспільством і державою тієї вартості (відповідно до світового і європейського досвіду), що освіта всіх рівнів за змістом і формою має бути не тільки інтелектуально-компетентнісною, але й національно-культурною, оскільки у світі безнаціональним є лише безкультур'я. Виховання з раннього дитячого віку і впродовж життя, любов, повага до України, батьків, народних традицій і звичаїв, державної мови, власної історії, національної культури, рідної природи, духовних символів і цінностей українського народу, соборної державності, духовного суверенітету – найважливіше стратегічне завдання освітньої політики.

Тому необхідно якісно удосконалити концепції і зміст історичної, літературної та мистецької освіти, реалізуючи їхній значний націо-державотворчий і людиноцентричний потенціал. Національна культура і мистецтво мають стати *методологією освіти*.

Мають бути зреалізовані ті засадничі підвалини і критерії для формування лідерських якостей, що закладені в *Стратегії* національно-патріотичного виховання української молоді, в основі якої – українська національна ідея, принцип людино-україноцентризму, громадянськість і відданість українському народу і Батьківщині. Окрім цього, освітня практика на всіх рівнях покликана, формуючи суб'єкт-суб'єкту

модель навчально-виховного процесу, вибудовувати атмосферу психологічного оптимізму, закладаючи впевненість і етичну зобов'язаність кожного змінювати світ на краще. Постійний діалог і дискусія; спільний й індивідуальний пошук істини; інформаційні компетентності; самореалізація і самоствердження «себе» в культурі; внутрішня свобода; особиста, державна й національна гідність; мотивація безперервного навчання; філософське сприйняття нелінійності життєдіяльності; громадянська мужність самостійно приймати обґрунтовані рішення – якісні характеристики, які сприятимуть виробленню лідерських ознак. Надзвичайно ефективною формою зрощення лідерських позицій особистості в дошкільних установах, школах, університетах, позашкільних закладах є командна робота, спільна діяльність, змагальність. Морально-емоційні, вольові, когнітивні якості завжди отримують шанс для оптимального розвитку, коли за різноманітних обставин і ситуацій час від часу виникає нагальна потреба «брати гру на себе» у колективі, громаді, команді. Спрямовання людини на шлях пошуку істини і знань, умінь і навичок, ставлення і громадянської позиції – місія, яку завжди здійснював *Учитель*. Яким є і має бути його місце в сучасному суспільстві? На думку автора, універсальним індикатором й об'єктивним показником авторитету педагога є спроможність молоді до набуття вчительської професії, коли ця посада стає моральною, соціальною, економічною цінністю. Чимало прикладів, коли запропонована в інтересах людини і суспільства реформа освіти забезпечує в цьому контексті блискучий результат. У Фінляндії, наприклад, конкурс серед молоді на право стати вчителем 10 абітурієнтів на 1 місце. Для України час підвищення соціального статусу педагога настав уже давно. Адже, виховуючи народ і його лідерів, потрібно, щоб педагог сам був суспільним лідером і прикладом для наслідування. Історія містить багато гідних уроків, коли народи і держави творились і возвеличувалися саме завдяки Вчителю. 150 років тому, коли німецька нація боролася за свою єдність, державний муж і воєначальник О. Бісмарк сказав, що битви виграють не генерали, а педагоги. Саме до українського педагога спрямовані наші устремління і надії, щоби його добрими помислами і любов'ю виховувалися, як писав В. Симоненко, «корифеї і справжні вожді. / Вставали Коперники і Джорджоне, / Шевченко підводив могутнє чоло, / І біля вічного їхнього трону / Лакузи жодного не було» [5, с. 100].

Список літератури:

1. Грушевський М. Предок. На горах. К.: Веселка, 1990. С.177-182.
2. Локк Дж. Мысли о воспитании. Соч. в трех томах: Т. 3. М.: Мысль, 1988. С. 409-63.
3. Платон. Держава / Платон; перекл. з давньогр. Дз. Коваль. Київ: «Орієнтир», 2016. 340 с.
4. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо». – 66 сесія. – 27 липня 2012р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//daccess-dds-nu.org/doc/UNDOC/GENN11/476/12/PDF/№1147](https://daccess-dds-nu.org/doc/UNDOC/GENN11/476/12/PDF/№1147)
5. Симоненко В. А. Монархи. Твори: У 2 т. - Т.1.: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи. Черкаси: Брама-Україна, 2004. 424 с.
6. Сосюра В. М. Мазепа. Поема. Лірика. К.: Дніпро, 2001. 221с.

References:

1. Grushevs'kij M. (1990) *Predok. Na gorah*. [Predik. On the mountains.] K.: Veselka., S.177-182.

2. Lokk Dzh. (1988) *Mysli o vospitanii*. [Thoughts about upbringing.] Soch. v treh tomah: T. 3. M.: Mysl'. S. 409-63.
3. Platon. (2016) *Derzhava* [Power] / Platon; perekl. z давн'одр. Dz. Koval'. Kyiv: «Oriientyr». 340 c.
4. *Rezoliutsiia Heneral'noi Asamblei OON «Majbutnie, iakoho my khochemo»* [Resolution of the General Assembly of the United Nations "Maybutne, what do I want"]. – 66 sesia. – 27 lypnia 2012r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [//daccess-dds - nu.org/doc/UNDOC/GENN11/476/12/PDF/№1147](http://daccess-dds-nu.org/doc/UNDOC/GENN11/476/12/PDF/№1147)
5. Symonenko V. A. (2004) *Monarkhy*. [Monarchs.] Tvory: U 2 t. - T.1.: Poezii. Kazky. Bajky. Z neopublikovanoho. Proza. Literaturni statii. Storinky schodennyka. Lysty. Cherkasy: Brama-Ukraina,. 424 c.
6. Sosiura V. M. (2001) *Mazepa. Poema. Liryka*. [Mazepa. The pome. Lirika.] K.: Dnipro,. 221s.

Стаття надійшла до редколегії: 10.12.2017